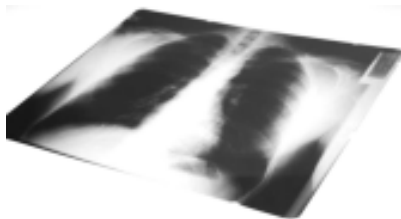

สัมพันธภาพธรรมกับสุขภาพ

ประชาธิป กะทา Pra_gt@hotmail.com
สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ

อุปลักษณ์การเจ็บป่วย

(Metaphors of illness)

มีนักวิจัยท่านหนึ่งเล่าให้ฟังว่า ชาวบ้านในหมู่บ้านที่เขาศึกษาเชื่อกันว่า การที่คนเราฟันผุเกิดจากการมีแมงกินฟันตัวเล็ก ๆ คอยกัดกินฟันจนทำให้ฟันผุในที่สุด การรักษาก็ไม่ยาก ไปหาหมอฟันบ้านที่เชี่ยวชาญการรักษาตัวแมงกินฟันที่ว่า หมอก็จะจัดแจงก่อไฟในเตา เสร็จแล้วเอาลูกน้ำเต่าซึ่งมียาสมุนไพรอยู่ข้างในตั้งบนตะแกรงเหนือเตาไฟจนเจ็บก็แค่เอาปากที่มีฟันผุอมที่ปากลูกน้ำเต่าคอยรับไอสมุนไพรที่ระเหยขึ้นมา หากรู้สึกร้อนก็ถอนปากออก หายร้อนก็ค่อยอมรับไอสมุนไพรใหม่ ทำสลับแบบนี้ไปเรื่อย ๆ ตัวแมงกินฟันก็จะตาย หลุดร่วงลงไปในลูกน้ำเต่า ฟันก็จะหายผุหายปวด

เรื่องราวที่ได้ฟังหากเป็นเมื่อก่อนคงตั้งคำถามมากมาย เช่น เราจะให้สุขศึกษาอย่างไรดีชาวบ้านถึงจะเชื่อว่าพันธุ์ไม้ไม่ได้เกิดจากตัวแมงกิ้งก่า ความเชื่อที่ค่อนข้างมั่งงายนี้จะนำอันตรายมาสู่ชาวบ้านไหม ตลอดจนจะจัดการกับปัญหาหมอกควันหรือหมอกพิษบ้านที่รักษาชาวบ้านในกรณีนี้ได้อย่างไรดี คำถามที่ตั้งอยู่บนสมมติฐานว่าเจ้าหน้าที่สาธารณสุขย่อมรู้เรื่องสุขภาพดีกว่าชาวบ้านข้างต้นก็ไม่ถือว่าผิดแปลกแปลกพิสดารอะไร หากมองจากแง่มุมกระบวนการทัศนสุขภาพที่เจ้าหน้าที่ยึดถือตามที่ร่ำเรียนและถูกบ่มเพาะมา เพราะพอผมนำเรื่องแมงกิ้งก่าไปเล่าให้รุ่นพี่ที่เป็นหมออนามัยฟัง คำพูดที่ได้ยินก็ไม่ได้แตกต่างจากคำถามของผมข้างต้นนัก ทั้งที่ความจริงแล้วการสร้างภาพตัวแทนหรือการนำเสนอสิ่งใดสิ่งหนึ่งในฐานะอุปลักษณ์ (metaphor) เพื่ออธิบายเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตที่เรารับรู้หรือรู้สึกก็ถือเป็นเรื่องปกติสามัญในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะอุปลักษณ์ทางการแพทย์ หรืออุปลักษณ์การเจ็บป่วยที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับงานสาธารณสุขชุมชนโดยที่เราไม่รู้ตัว

Laurence J. Kirmayer¹ อธิบายว่า อุปลักษณ์เป็นกระบวนการสร้างความหมายที่เกิดจากมุมมองหรือประสบการณ์ที่เราสัมผัสโลกรอบตัว อุปลักษณ์จะเข้ามามีบทบาทในช่วงที่คนเราอ่อนแอ เช่น เจ็บป่วย วิตกกังวล หรือเกิดความทุกข์ทรมานในรูปแบบต่าง ๆ เช่นเดียวกับความเห็นของ Becker² ที่บอกว่า คนเรามักจะสร้างอุปลักษณ์เพื่อให้ความหมายต่อเหตุการณ์ร้าย ๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิตและสร้างความเจ็บปวดทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส โดยเฉพาะเหตุการณ์ร้ายที่เกิดขึ้นอย่างไม่ทันที่เราได้คาดคิดมาก่อนและอธิบายสาเหตุการเกิดไม่ได้แต่อุปลักษณ์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ไม่ได้มีความหมายที่หยุดนิ่งตายตัว หากผันแปรไปตามสภาพสังคมการเมืองในแต่ละยุคสมัย โดยเฉพาะอุปลักษณ์ทางการแพทย์ หรืออุปลักษณ์การเจ็บป่วย

Susan Sontag³ อธิบายไว้ในงานศึกษาว่า โรคระบาดร้ายแรง โดยเฉพาะโรคที่ยังไม่รู้สาเหตุและการรักษาที่แน่ชัดได้กลายเป็นอุปลักษณ์ของการเป็นสิ่งที่ผิดธรรมชาติขัดต่อระเบียบและศีลธรรมอันดีงามของสังคมในทางประวัติศาสตร์อย่างไร ตัวอย่างโรคระบาดในยุคกลางของยุโรป เช่น กาฬโรค กลายเป็นอุปลักษณ์ของความยุ่งเหยิงผิดปกติในสังคมและการล่มสลายของ

ศีลธรรมอันดีงามและศาสนา เหมือนกับ 2 ศตวรรษที่ผ่านมาที่ โรคซิฟิลิส วัณโรค และมะเร็ง ถูกใช้เป็นอุปลักษณ์ว่าหมายถึงสิ่งชั่วร้าย (evil) ในศตวรรษที่ 20 โดยเฉพาะมะเร็งถูกพรรณนาในสื่อ วรรณกรรมและวาทกรรม ว่าเป็นพลังอำนาจของสิ่งชั่วร้ายที่หาต้น-สลายปลายเหตุไม่แน่ชัดและควบคุมได้ยาก จนอาจกล่าวได้ว่ามะเร็งถูกใช้เป็นอุปลักษณ์แสดงถึงภาพ ตัวแทนของโรคแห่งยุคสมัยใหม่ ที่หาสาเหตุแน่ชัดและการรักษาที่แน่นอนให้หายขาดได้ยาก ผลจากการ ที่การแพทย์สมัยใหม่สร้างอุปลักษณ์ ให้กับมะเร็งในโลกยุคสมัยใหม่ ทำให้ ผู้ที่เป็นโรคนี้อาจรู้สึกหมดหวังกับการ รักษาเยียวยา กลายเป็นผู้ทนทุกข์ ทรมานอยู่กับอาการเจ็บป่วยที่กิน เวลายาวนาน คนทั่วไปเองก็รู้สึก หวาดกลัวกับมหันตภัยแห่งโรคยุค สมัยใหม่จนยอมจำนน แม้กระทั่ง เจ้าหน้าที่เองก็รู้สึกท้อแท้จากการที่ ไม่สามารถรักษาโรคมะเร็งให้

หายขาดได้เหมือนโรคติดเชื้อในอดีต สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นผลจากอุป-ลักษณ์ที่สังคมสร้างให้กับมะเร็งใน ยุคสมัยใหม่

มะเร็งนอกจากถูกใช้เป็น อุปลักษณ์แสดงภาพตัวแทนของ มหันตภัยโรคร้ายยุคสมัยใหม่ ยังถูก ใช้เป็นอุปลักษณ์เวลาที่เรารู้ถึงสิ่ง-เลวร้ายต่าง ๆ ในสังคม เช่น เรามัก จะเปรียบเทียบว่าปัญหาอาชญากรรม การก่อการร้าย ยาเสพติด ตลอดจน ความไม่แน่นอนทางการเมือง เป็นมะเร็งร้ายที่ค่อย ๆ กัดกินบ่อน-ทำลายความเป็นสังคม

อุปลักษณ์จึงไหลเวียนอยู่ใน ภาษา วาทกรรม วาทศิลป์ในชีวิต ประจำวันของผู้คนเพื่อให้ความหมาย แสดงหรือเป็นภาพตัวแทนของ อะไรสักอย่างที่เรารับรู้ คิด หรือ แสดงออกเกี่ยวกับสิ่งนั้น ๆ จนอาจ กล่าวได้ว่าชีวิตแทบเป็นไปไม่ได้เลย หากไม่มีอุปลักษณ์ สิ่งสำคัญ อุป-ลักษณ์แปรปรวนความหมายไป ตามลักษณะทางวัฒนธรรมของ

แต่ละสังคม ซึ่งเป็นผลให้อุปลักษณ์ ของสิ่งเดียวกันมีความหมายที่ หลากหลายแตกต่างกันออกไป⁴

แล้ว อุปลักษณ์ เข้า มา เกี่ยวข้องกับงานสาธารณสุขชุมชน ได้อย่างไร การจะเข้าใจเรื่องนี้ จำเป็นต้องเข้าใจว่าระบบสุขภาพ และการแพทย์ในทุกวัฒนธรรม ประกอบด้วย 2 ระบบย่อยเสมอ (health and medical system) คือ

ระบบที่ 1 ระบบวิธีคิด (disease theory system) เป็น ระบบทฤษฎีเกี่ยวกับโรคและสุขภาพ

ระบบที่ 2 ระบบงาน หรือ ระบบวิธีทำ (health delivery system) เป็นระบบการดูแลรักษา สุขภาพ

สองระบบนี้จะสัมพันธ์กัน ระบบวิธีคิดมีผลต่อการกำหนด ระบบงานหรือระบบการดูแลสุขภาพ ตัวอย่างเช่น หากเราเชื่อว่าสุขภาพ ดีเกิดจากการที่ระบบกลไกอวัยวะ ของร่างกายทำงานตามปกติ (ระบบ วิธีคิด) เราก็จะสร้างระบบสุขภาพ ที่เน้นการดูแลแบบแยกส่วนดูการ ทำงานของกลไกอวัยวะในร่างกาย แต่ละชิ้นแต่ละส่วน (ระบบวิธีทำ) แต่ถ้าหากเชื่อว่าสุขภาพดีเกิดจากการ ทำงานที่สอดคล้องสมดุลเป็นองค์-รวมของทั้งระบบในร่างกาย (ระบบ วิธีคิด) เราก็จะสร้างระบบการดูแล สุขภาพอีกแบบที่เน้นการดูแลแบบ องค์รวม (ระบบวิธีทำ)

ตัวอย่างที่ชัดเจนเกี่ยวกับอุป-
ลักษณะทางการแพทย์ในประวัติ-
ศาสตร์การสาธารณสุขไทยก็คือ การ
แพร่ระบาดของโรคเอดส์ในสังคม
ไทยที่แต่ละยุคสมัยให้ความหมาย
ในลักษณะอุปลักษณะแตกต่างกันไป
โรคเอดส์เมื่อเริ่มต้นการแพร่ระบาด
และเป็นที่รับรู้ของผู้คนตอนกลาง
ทศวรรษ 2520 ถูกให้อุปลักษณะใน
ฐานะโรคของพวกชายรักชายหรือ
พวกเกย์มากในกา ม พุดอีกอย่าง
เอดส์เป็นอุปลักษณะในฐานะการลง
ทัณฑ์ทางศีลธรรมของพวกเกย์มาก
ในกา ม จึงไม่ต้องสงสัยยัที่คนที่เป็น
โรคเอดส์ในยุคนี้จนจะทนทุกข์ทรมาน
จากการถูกสังคมตีตรา (stigma) มาก
เพียงไร ภาพทางสื่อมวลชน ตลอด
จนแผ่นพับโปสเตอร์ของกระทรวง
สาธารณสุขที่แสดงภาพผู้ป่วยเอดส์
ระยะสุดท้ายที่นอนอยู่บนเตียงใน
โรงพยาบาลด้วยสภาพผอมแห้ง
หนังติดกระดูก ตาลึกโหล มีคำ
โปรยใต้ภาพว่า “เอดส์เป็นแล้วตาย
รักษาไม่หาย” ยิ่งโหมกระพือให้อุป-
ลักษณะของเอดส์กลายเป็นสิ่งน่า
รังเกียจเดียดฉันท์ไปทั่วสังคม และ
เป็นภาพตัวแทนของผลกระทบจาก
ทิศทางการพัฒนาประเทศที่เน้น
ความเป็นสมัยใหม่ เราจึงได้ข่าว
หลายครั้งตามหน้าหนังสือพิมพ์ใน
ยุคนั้นว่ามีคนที่เดินทางมาฟังผล
ตรวจเลือดที่โรงพยาบาล พอรู้ว่า
ผลเลือดติดเชื้อเอดส์ ก็ตัดสินใจ
กระโดดตึกโรงพยาบาลฆ่าตัวตาย
ทันที

จนอีกหลายปีต่อมาที่องค์กร
พัฒนาเอกชนด้านการช่วยเหลือผู้-
ป่วยเอดส์สามารถสร้างอุปลักษณะ
ใหม่ของเอดส์ให้คนในสังคมรับรู้อีก
แบบว่า เราสามารถอยู่ร่วมกับผู้ป่วย
เอดส์ได้ สื่อมวลชนตลอดจน
แผ่นพับ โปสเตอร์ ของกระทรวง
สาธารณสุขก็เริ่มเปลี่ยนการนำ-
เสนอเป็นภาพผู้ติดเชื้อเอดส์ที่
ร่างกายแข็งแรง ยิ้มแย้มแจ่มใส
ร่ายล้อมด้วยมวลญาติมิตรที่ไม่
แสดงอาการรังเกียจแต่อย่างใด

กรณีตัวอย่างที่ชัดเจนจาก
การระบาดของเอดส์ แสดงให้เรา
เห็นว่าพอเรามีอุปลักษณะทางการแพทย์
หรืออุปลักษณะการเจ็บป่วย
ต่อโรคหรืออาการเจ็บป่วยใน
ลักษณะใด ปฏิบัติการที่เรามีต่อโรค
หรืออาการเจ็บป่วยก็จะแสดงออก
มาในลักษณะที่แตกต่างกันไปอ้างอิง
ตามอุปลักษณะที่เราให้ความหมาย
เหมือนกับชาวบ้านในหมู่บ้านที่เล่า
มาในตอนต้น ที่เชื่อว่าพิษงูเกิดจาก
มีตัวแมงกิ้งก่าพันมาคอยกัดกินเนื้อ
พิษงูพิษงู ดังนั้น ปฏิบัติการของ
การรักษา ก็คือทำยังไงจะฆ่าตัวแมง
กิ้งก่าที่พันตัวนี้ได้ซึ่งก็คือการรมด้วย
สมุนไพร ส่วนจะมีตัวเป็น ๆ ของ
แมงกิ้งก่าที่ว่าจริงหรือไม่ก็ไม่
สำคัญเท่ากับว่าชุดคำอธิบายหรือ
อุปลักษณะการเจ็บป่วยของอาการ
พิษงูปวดฟันที่ชาวบ้านสร้างขึ้น
สอดคล้องและเข้ากันได้หรือไม่กับ
โลกทางวัฒนธรรมสุขภาพของพวกเขา

คำถามสำคัญตามมาก็คือ
แล้วเราจะสร้างอุปลักษณะใหม่ให้
กับปัญหาสุขภาพของชาวบ้านได้
อย่างไร เช่น มะเร็งที่กำลังเป็นภัย
คุกคามสุขภาพอยู่ขณะนี้ เพื่อเปิด
โอกาสให้กับปฏิบัติการใหม่ในการ
แสวงหาทางเลือกใหม่ ๆ ด้านการ
เยียวยารักษาสุขภาพของผู้ทนทุกข์
จากมะเร็งหรือปัญหาสุขภาพอื่น ใน
เมื่อเราไม่เคยแม้จะใส่ใจเข้าไป
เรียนรู้โลกทางวัฒนธรรมสุขภาพ
ของชาวบ้านกันเลย

เอกสารอ้างอิง

¹Kirmayer, L. J. (1992). The body's insistence on meaning: metaphor as presentation and representation in illness experience. *Med. Anthropol.Q.* (new series), 6(4), 323-46.

²Becker, G. (1997). *Disrupted Lives*, pp.59-98. University of California Press. อ้างใน Helman, C.G. (2000). *Culture, Health and Illness*. New York: Oxford University Press Inc. pp. 89.

³Sontag, S. (1978). *Illness as Metaphor*. New York: Vintage Books.

⁴Lakoff G. & Johnson M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.